

Sind bölgesinin Muhammed b. Kâsim es-Sekafî kumandasındaki İslâm ordusu tarafından fethedildiği dönemde (VIII. yüzyıl) şehrin yerinde bulunan iskân merkezi Nîrûnkût (veya Nevankot) adıyla biliniyordu. Bugünkü Haydarâbâd, Sind hâkimi Gulâm Şah Kelhûrâ tarafından 1768'de kuruldu. 1757 yılında Dâdû bölgesindeki merkezi Hudâbâd bir sel afetiyle kısmen harap olmuştu. Gulâm Şah Kelhûrâ, Gencû Teker adıyla bilinen teppeye tuğladan geniş bir kale yaptırdı ve idare merkezini, Hz. Ali'nin öteki adı olan Haydar'dan hareketle Haydarâbâd koydu. Bu yeni şehre taşıdı. Gulâm Şah 1773 yılında öldü ve şehrin Hîrâbâd bölgesinde bugün "emîrlerin kabirleri" (Mîrûn ke Mekâbir) denilen yerdeki türbesine gömüldü.

1783 yılında Kelhûrâ hânedanının yıkılması üzerine Haydarâbâd Tâlpûrlar'ın yönetimine geçti. Yeni hâkim Feth Ali Han büyük bir imar faaliyetine girişti ve âdeta şehri zevk ve arzusuna göre tekrar inşa etti. 1843'te Tâlpûrlar'ı Miyanî Savaşı'nda yenilgiye uğratan İngilizler bütün Sind bölgesini ele geçirdiler ve yeni yöneticiler stratejik, siyasî ve ticarî sebeplerden ötürü idare merkezini kendileri için daha uygun olan Karaçi Limanı'na naklettiler. Böylece zaman içinde Karaçi gelişme gösterirken Haydarâbâd önemi ni yitirme sürecine girdi.

Bugün Haydarâbâd'ın en önemli yapıları arasında yer alan Tâlpûr hânedanına ait mezarlar 1828-1857 yılları arasında yapılmıştır. Kelhûrâ hânedanına ait olanlarla birlikte şehrin kuzeybatı tarafında bulunurlar. Sind mimarisine güzel bir örnek teşkil eden bu mezar binaları ve lahitlerden Tâlpûrlar'ın modern mimari esintileri taşır. Hepsinin içi geometrik ve bitkisel desenli çinilerle dekore edilmiştir; ancak bu çiniler sanat açısından

Haydarâbâd
Kalesi –
Pakistan

pek değer taşımaz. Ayrıca Tâlpûr hânedanı döneminde Kelhûrâ mezarları kendi hallerine terk edilmiştir ve bugün de aynı ilgisizlik sürmektedir. 1947'de Karaçi'de kurulan Sind Üniversitesi'nin 1954 ve 1962 yıllarında taşınması ile Haydarâbâd Sind kültürünün yaşatılmasına çalışılan bir merkez haline geldi. Sind dili ve edebiyatının ihyası için bu kültüre ait Farsça ve Arapça eserler neşredilerek gün ışığına çıkarıldı. Özellikle burada bulunan Şah Veliyyullah Akademi'de, Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'ye ait dinî ve edebî ağırlıklı eserler üzerinde araştırmalar yapılmaktadır. Ayrıca şehirde üniversiteye bağlı tıp fakültesiyle mühendislik fakültelerinden başka birçok yüksek okul bulunmakta ve buraya bir eğitim merkezi görüntüsü vermektedir.

Şehir yakın yıllarda nüfus artışına sahne oldu ve çevresinde çeşitli endüstri ticaret merkezleri ve yeni yerleşim bölgelerinin kurulması ile genişledi. Nüfus farklı diller konuşan Belûçlar, Seyyidler, Racpûtlar, Cât ve Med kökenli saf Sindîler ve Mevatîler gibi çok değişik etnik gruplardan teşekkül eder. 1981'de şehrin nüfusu 751.529 (1992 tah. 1.765.000), bu şeh-

rin merkez olduğu Haydarâbâd idarî bölgesinin nüfusu da 7.103.000 idi (1992 tah. 16.609.000).

BİBLİYOGRAFYA :

H. Pottinger, *Travels in Baluchistan and Sind*, London 1816; J. Burns, *Narrative of a Visit to the Court of Sind in 1828*, Edinburgh 1831; Del Hoste, *Memoirs on Sind*, London 1832; A. Burnes, *Travels into Bukhara and a Voyage on the Indus*, London 1834; W. F. Napier, *The Conquest of Scinde*, London 1845; *Imperial Gazetteer of India*, Oxford 1908, XIII, 312-322; *Gazetteer of the Province of Sind*, Bombay 1920, II, 39-50; H. Cousens, *Antiquities of Sind*, Bombay 1929, tür.yer.; Abdul Hamid, *Towns of Pakistan*, Karachi 1950, tür.yer.; *District Census Report: Hyderabad*, Karachi 1961, s. 1-32; *The Pakistan Year Book 1992-93* (ed. Rafique Akhtar), Karachi 1992; Fodor's *Islamic Asia* (ed. E. Fodor – W. Curtis), s. 566-568; A. Schimmel, "The Activities of the Sindhi Adabi Board, Karachi", *Wf*, VI/3-4 (1961), s. 223-243.

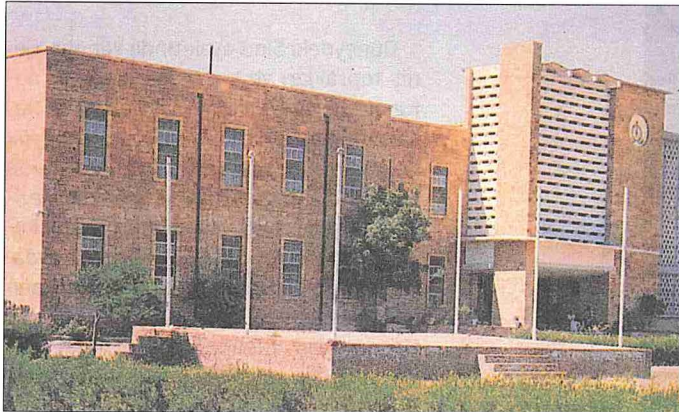

A. S. BAZMEE ANSARI

HAYDARÂBÂD NİZAMLİĞİ

Hindistan'ın güneyinde
Bâbürlü devlet adamı
Nizâmülmülk Âsafcâh'ın kurduğu
1724-1948 yılları arasında
hüküm süren devlet.

Bâbürlüler'e bağlı bir eyalet iken (Dekken Sûbedârlığı) 1713-1724 yılları arasında vali olan Nizâmülmülk Âsafcâh Kamerüddin Çin Kılıç Han'ın bağımsızlığını ilân etmesiyle ortaya çıkmıştır. Hânedanın kurucusu Nizâmülmülk aslen Semerkant'tan Buhara'ya, oradan da Hindistan'a göç etmiş bir ailenin çocuğu olup 1671'de doğdu. Babası Şehâbeddin Han (Gâziddin Firûz Ceng) Bâbürlü hânedanına büyük hizmetlerde bulunmuştu. Nizâmülmülk de kısa sürede Sultan Evrengzîb'in gözüne girdi ve kendisine Kılıç Han unvanı verildi. Evrengzîb'den sonra da-

Tıp Fakültesi –
Haydarâbâd /
Pakistan

ğılmaya yüz tutan Bâbürlü Devleti'nin en kabiliyetli devlet adamlarından biri olarak dikkat çeken Kamerüddin Çın Kılıç Han, Maratalar'la yapılan savaşlardaki başarıları sebebiyle Sultan Ferruhsiyer tarafından tevcih edilen Nizâmülmülk unvanıyla tanındı, daha sonra Nâsirüddin Muhammed Şah da onu Delhi'ye çağırarak Âsafcâh unvanını verdi ve Dekken valiliği uhdesinde kalmak üzere vezirlik makamına getirdi (13 Şubat 1722). Vezirlikte bulunduğu bir buçuk yıl içerisinde imparatorluğun geleceğini parlak görmeyen ve Sultan Nâsirüddin Muhammed Şah ile anlaşamayan Nizâmülmülk dikkatini Dekken işlerinde yoğunlaştırdı; bu arada Mâlva ve Gucerât toprakları üzerinde ağırlıklarını hissettirerek bölgede tehdit unsuru haline gelen Maratalar'ı sindirdi. Bu gelişmelerden endişelenen Muhammed Şah onu Eved (Oudh, Avadh) eyaletine tayin etti; ancak Nizâmülmülk bu görevi kabul etmeyerek Dekken'e doğru yola çıktı. Bu sırada Dekken valiliğine tayin edilmiş olan Mübâriz Han'ın kendisini durdurmak istemesi üzerine çıkan savaşta kesin bir zafer kazandı ve fiilen bağımsızlığını ilân etti (11 Ekim 1724); bir süre sonra da Muhammed Şah'a gelişmelerden dolayı üzüntü duyduğunu bildiren bir mektup yazarak bağlılığını bildirdi. Bâbürlü sultanı mecburen bu oldubittiği kabullenerek onu Âsafcâh unvanıyla tekrar Dekken valiliğine tayin ettiğini açıkladı (Haziran 1725). Ancak artık bu tayinin gerçekte bir önemi kalmamış ve bölgede Hindistan tarihinin dönüm noktalarından biri olan ve Haydarâbâd Nizamlığı olarak anılan Âsafcâhî hânedanı devri başlamıştı.

Nizâmülmülk Âsafcâh bundan sonra Haydarâbâd'ı kendisine merkez yaptı ve çevrede yavaş yavaş hâkimiyetini güçlendirmeye çalıştı. Önce Maratalar'a karşı tedbir almak istediysede pek başarılı olamadı ve 1731'de bir antlaşma imzalayarak onların bölgedeki varlıklarını ve Haydarâbâd dışındaki yerlerde vergi toplama isteklerini kabul etmek zorunda kaldı. Ömrü boyunca Maratalar'la gergin bir ilişki içerisinde bulunan Nizâmülmülk Âsafcâh, hayatının son anlarında onlara dikkat edilmesini ve gereksiz düşmanlıklardan uzak durulmasını istemişti.

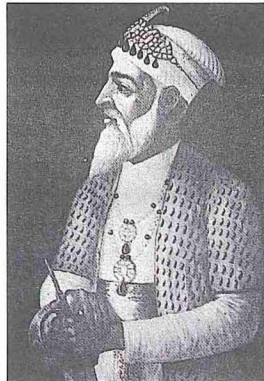
Nizâmülmülk Âsafcâh'ın ölümünden (21 Mayıs 1748) sonra oğulları Gâziddin, Nâsir Ceng Mir Ahmed, Salâbet Ceng ve Nizam Ali ile torunu Muzaffer Ceng arasında başlayan saltanat mücadelesi sebebiyle ülkede bir müddet kargaşa ya-

şandı. Bu dönemde sırasıyla Nâsir Ceng Mir Ahmed (1748-1750), Muzaffer Ceng (1750-1751'de iki ay) ve Salâbet Ceng (1751-1762) hüküm sürdüler. Bunlardan Salâbet Ceng bir taraftan Maratalar'ın saldırılarına, bir taraftan da bölgeye gelen Fransızlar'ın baskılarına mâruz kaldı; Temmuz 1762'de de Fransız desteğiyle varlığını devam ettirmeye çalışırken küçük kardeşi Nizam Ali tarafından tahttan indirildi.

Nizam Ali'nin kırk bir yıl süren saltanatı Haydarâbâd'a huzur ve istikrarın geri geldiği dönem oldu. Önce Maratalar'la anlaşma sağlandı; arkasından da Hindistan'da gittikçe güçlenmeye başlayan İngilizler'in yardımıyla onların gelmesinden sonra etkileri azalan Fransızlar bölgeden uzaklaştırıldı (1764). Ancak Nizam Ali, daha önce Bâbürlüler tarafından İngilizler'e verilen Haydarâbâd'ın kuzey bölgelerindeki toprakları geri almak isteyince aralarındaki ilişkilerde gerginlik doğdu. 1766'da imzalanan antlaşma ile bu topraklar, gerektiğinde verilecek askerî destek ve her yıl yapılacak malî yardım karşılığında İngilizler'e bırakıldı. 1768'de yenilenen antlaşmaya Karnataka nevvâbı da dahil edildi. 1790'da Güney Hindistan'da gittikçe genişleyen İngiliz hâkimiyetine (İngiliz Doğu Hindistan Şirketi) direnen Meysûr Sultanı Tipû ile İngilizler arasında savaş çıkınca aynı antlaşma tekrarlanarak Tipû'ya karşı ortak cephe alındı ve topraklarının yarısı ele geçirilerek üç müttefik arasında paylaşıldı. 1798'de varılan yeni bir mutabakatla İngiltere nizamın emrine 6000 asker ve silâh verdi. Bir yıl sonra Sultan Tipû ile İngilizler arasında yeniden savaş çıkınca Nizam Ali'nin desteğiyle kendisi de savaş alanında öldürülen Tipû'nun ordusu yok edildi ve topraklarının tamamı bu defa Karnataka nevvâbı ittifaka dahil olmadığı için nizam ile İngilizler arasında bölüşüldü. 1802'de imzalanan yeni bir antlaşma ile

İngilizler'e ticarî imtiyazlar tanındı; buna karşılık alınan askerî yardımların miktarı arttırıldı. Arkasından 1792 ve 1799 antlaşmalarıyla nizamlığın hükümrانlığında kalan bir kısım topraklar da İngilizler'e verildi ve bu şekilde devlet fiilen İngilizler'in himayesi altına girmiş oldu. Nitekim aynı yıl Maratalar'ın işgaline uğrayan bazı yerler General Wellesley kumandasındaki İngiliz ordusu tarafından kurtarılmıştır.

Nizam Ali'nin ölümünden (1802) sonra yerine oğlu İskender Câh geçti. Ancak onun döneminde tekrar karışıklıklar yaşandı ve daha önce imzalanmış antlaşmaların askerî hükümlerini yerine getirmekte zorlanılması üzerine İngilizler ordunun teşkil ve tâlim işlerini doğrudan kendileri üstlendiler. 1829'da tahta İskender Câh'ın oğlu Nâsirüddeve geçti ve yirmi sekiz yıl süren saltanatı döneminde İngilizler'in etkinliği artarak devam etti. Nâsirüddeve, 1853'te, nizamlık tarihinde büyük önem taşıyan idarî reformları gerçekleştirecek olan Sâlâr Ceng'i başvezirliğe getirdi. Nâsirüddeve, Hindistan'da İngilizler'e karşı yürütülen geniş çaplı direniş hareketlerinin 1857'de büyük bir ayaklanmaya dönüştüğü sırada vefat edince yerine büyük oğlu Efdalüddeve geçti. Yeni nizamın takınacağı tavrın bilinmemesi İngilizler'i tedirgin ediyordu; zira onun isyanı desteklemesi bütün Güney Hindistan'ı etkileyebilirdi. Ancak Başvezir Sâlâr Ceng'in gayretleriyle Efdalüddeve tarafsız kaldı. Ayaklanmayı kısa sürede bastıran ve katılanları şiddetle cezalandıran İngilizler nizama karşı olumlu davrandılar ve yeni bir antlaşma ile borçlarını sildiler. Bu sırada ülke içinde etkinliğini iyice arttıran Sâlâr Ceng idarî sistemde köklü reformlara gitti. Nizamlık beş bölge ve on yedi vilâyete ayrılarak buralara maaşlı görevliler tayin edildi ve mahallî yöneticilerin büyük kısmı değiştirildi. Aynı zamanda belediye, sağlık, eğitim ve polis teşkilâtlarında yeni düzenlemeler yapılarak bunların daha fonksiyonel çalışmaları hedeflendi. Bu faaliyetler devam ederken Efdalüddeve 27 Şubat 1869'da öldü; yerine bıraktığı veliaht Mir Mahbûb Ali Han ise henüz üç yaşında bir çocuktü. Devletin ileri gelenleri, Mahbûb Ali Han büyüyünceye kadar Başvezir Sâlâr Ceng ve Emîr-i Kebîr Bahadır'ı ona nâib olarak seçtiler. Böylece Sâlâr Ceng başlattığı reformları uygulamak için daha fazla güç ve imkâna kavuştu, bu durum 1883'te vefatına ka-

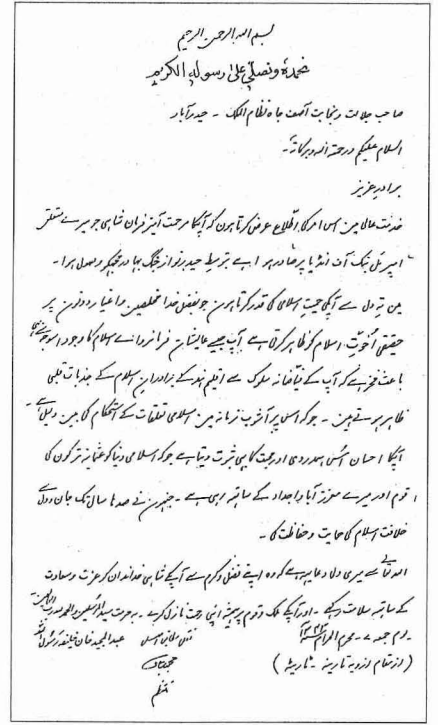
Haydarâbâd
Nizamlığı'nın
kurucusu
Nizâmülmülk
Âsafcâh

dar sürdü. 1884'te Mîr Mahbûb Ali Han İngilizler'in desteğiyle fiilen idareyi eline aldı.

Nizam Mahbûb Ali Han 1911'de ölünce yerine Osman Ali Han Bahadır Fetih Ceng geçti; arkasından da I. Dünya Savaşı patlak verdi. Mevcut şartların zorlamasıyla yeni nizam savaş sırasında ve sonrasında İngilizler'e bağlı kaldı. Ancak halkın tepkisi farklı idi; özellikle Hindistan Hilâfet Hareketi sebebiyle pek çok olay yaşandı ve sivil direnişler meydana geldi. Nizamın savaş sonrası bağımsızlık isteği İngilizler'ce kabul edilmedi (1926). Hindistan'ın sömürgelikten kurtuluşuna giden yolda birçok bölgede görülen gerginlik, Hindû-müslüman çatışmaları ve İngilizler'e karşı girişilen eylemler Haydarâbâd Nizamı'nda da yaşandı. 1947'de İngilizler'in ülkeyi terketmeleri ve Hindistan ile Pakistan'ın ayrılması sırasında Haydarâbâd nizamının tekrarıldığı müstakil bir devlet olma isteği yine kabul görmedi. Bunun üzerine Pakistan'a katılma konusu gündeme getirildi; ancak Hindistan bunu reddederek ülkeye girdi ve dünyaya

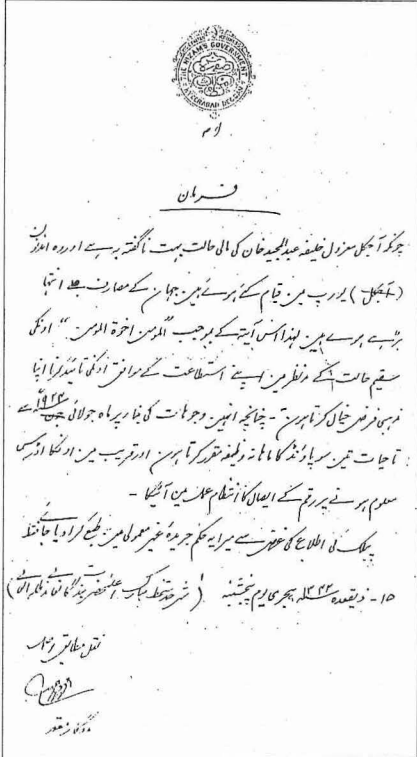
Haydarâbâd'ın Hindistan topraklarının bir parçası olduğunu duyurdu (13 Eylül 1948). Bu tarihten sonra Haydarâbâd Nizamı'ğı varlığını ismen devam ettirdi. Haydarâbâd'ın işgali Hindistan ile Pakistan arasında uzun süre ciddi bir mesele olarak kaldı ve Pakistan Haydarâbâd üzerinde hak talebinde bulunmaya devam etti. Hindistan hükûmetinin 1956'da yaptığı yeni bir düzenleme ile Haydarâbâd Nizamı'ğı'nın toprakları bölgedeki eyaletler arasında dil esasına göre paylaştırıldı ve Haydarâbâd şehri Andra Pradeş eyaletinin merkezi haline getirildi.

Zaman içerisinde Haydarâbâd nizamının isteği üzerine Osmanlı sultanları ile irtibat kurulmuş ve bazan mektup ve hediye teatisinde bulunulmuştur. Bu çerçevede ilk adım, 1744'te İran şahının Hindistan'ı ele geçirmek için Osmanlı-Hindistan ilişkilerini geliştirmek amacıyla Bâbürlü Sultanı Muhammed Şah ile birlikte Nizâmülmülk Âsafcâh tarafından atıldı ve I. Mahmud'a bir mektup gönderildi. Seyyid Atâullah Efendi adında bir elçinin götürdüğü daha çok diplomatik nezaket ifadeleri taşıyan bu mektuba aynı şekilde cevap verildi. Nizâmülmülk 1748'de I. Mahmud'a iki mektup daha yolladı. İlk mektupta Osmanlı Devleti'nin İran'a karşı üstünlüğünden duyulan memnuniyet dile getiriliyor ve Osmanlı sultanının tavsiyeleri doğrultusunda Bâbürlü sultanına karşı itaat-sizlik yapılmayacağı ifade ediliyordu. Bu bilgilerden, Osmanlılar'ın onun Bâbürlüler'e karşı takındığı tavırdan haberdar oldukları anlaşılmaktadır. Nizâmülmülk, stratejik önem taşıyan ikinci mektubunda ise Osmanlılar'ı İran'ı işgal etmeye çağırılmaktadır. Ona göre böylece bölgedeki Şii varlığı son bulacak ve yerine şeriatın savunucusu Osmanlılar sayesinde Sünnî İslâm gelecektir. Osmanlılar'ın bu teklifleri nasıl değerlendirdikleri hususu fazla bilinmemektedir. Bununla birlikte ilişkiler devam etmiş ve Nizâmülmülk'ün oğlu Nâsır Ceng de I. Mahmud'a bir mektup göndermiştir. Osmanlı sultanını Resûlullah'ın halifesi olarak selâmlayan bu mektupta, dünya müslümanlarının hâmisî sıfatıyla halifenin kâfirlere karşı cihad etmesinin gerekliliği belirtilmektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında da yine Hindistan'daki genel eğilime paralel biçimde Haydarâbâd Nizamı'ğı'nın Osmanlılar'a karşı derin bir ilgi duyduğu görülür. Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı sıkıntılar sırasında sık sık İngilizler'e başvurularak Bâbüli'ye destek olmaları istenmiş, aksi

Halife Abdülmecid Efendi'nin Haydarâbâd nizamına yazdığı teşekkür mektubu (Haydarâbâd Devlet Arşivi - Dekken)

Haydarâbâd nizamının Halife Abdülmecid Efendi'ye ayda 300 paund maaş bağlandığını bildiren fermanı (Haydarâbâd Devlet Arşivi - Dekken)

halde müslümanların İngiltere'den söğuyacakları vurgulanmıştır. Bu ilgi 3 Mart 1924'te hilâfetin ilgasına kadar devam etti. Son halife Abdülmecid Efendi yurt dışına sürgün edildikten sonra maddî sıkıntıya düşünce Haydarâbâd Nizamı Osman Ali Han kendisine ayda 300 paund maaş bağladı; daha sonra da kızı Dürrüşehvar'ı büyük oğlu Hidâyet A'zam Câh'a, Şehzade Selâhaddin Efendi'nin kızı Nilüfer Sultan'ı da küçük oğlu Şücaüddin Muazzam Câh'a aldı.

Haydarâbâd Nizamı'ğı, müslümanların azınlıkta bulunduğu Güney Hindistan'da 200 yılı aşkın bir süre varlığını devam ettirebilmiş bir İslâm devletidir. Nizamlar, genellikle politikalarını içinde bulundukları şartlara göre belirledikleri için başarılı olmuşlardır. Devletin kurucusu Nizâmülmülk Âsafcâh siyasî zekâ ve büyük müsamaha sahibi idi; idarî sistemde ehliyet ve şahsî yeteneklere saygı duyar, liyakatli Hindûlar'ı da çekinmeden istihdam ederdi. Ondan sonra gelen nizamlar da özellikle eğitim ve kültüre önem vermişler, Urdu dilinin gelişmesine çalışmışlardır. 1918'de el-Câmiatü'l-Osmâniyye'nin kurulmasından sonra Urduca ülkede

HAYDARÂBÂD NIZAMLARI

Nizâmülmülk Âsafâh	1724
Nâsir Ceng	1748
Muzaffer Ceng	1750
Salâbet Ceng	1751
Nizam Ali	1762
İskender Câh	1802
Nâsirüddeve	1829
Efdalüddeve	1857
Mîr Mahbûb Ali Han	1869
Osman Ali Han	1911-1948

hem resmî dil hem de eğitim dili olmuş-
tur.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Nâme Defteri*, nr. 8, 291-293; İzzî, *Târih*, İstanbul 1199, vr. 14^{a-b}, 15^a, 225^{a-b}; H. G. Briggs, *The Nizam: His History and Relations with the British Government*, I-II, Delhi 1861; Jadunath Sarkar, "The Hyderâbâd State", *Cambridge History of India* (ed. Sir R. Burn), Cambridge 1937, IV, 377-391, 622; *CHIn.*, IX, 197-230; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 300-302, 311-312; IV/2, s. 150-156; P. V. Kate, *Marathwada under the Nizams: 1724-1948*, Delhi 1982, s. 1-9, 23-48, 147-192; H. Fraser, *Our Faithful Ally: The Nizam*, Delhi 1985; M. A. Nayeem, *Mughal Administration of Deccan under Nizamulmuluk Asafah*, Bombay 1985; Yusuf Husain, *The First Nizam*, London, ts. (Asia Publishing House); N. Rahman Farooqi, *Mughal Ottoman Relations*, Delhi 1989, s. 80-85; Murat Bardakçı, *Son Osmanlılar*, İstanbul 1991, s. 37, 39, 45; Azmi Özcan, *Pan-Islamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, Ankara 1997, s. 19, 26, 222, 226; T. W. Haig, "Haydarâbâd", *IA*, V/1, s. 389; J. Burton-Page, "Haydarâbâd", *EP* (İng.), III, 319-323.

AZMİ ÖZCAN

HAYDARİYYE

(الحیدریّة)

Nusayriyye'nin,
IX. (XV.) yüzyıldaki reislerinden
Ali el-Haydarî'ye nisbet edilen
ve Gaybiyye adıyla da anılan
kollarından biri
(bk. NUSAYRİLİK).

HAYDARİYYE

(حیدریّة)

Kutbüddin Haydar-ı Zâveî'ye
(ö. 618/1221 [?])
nisbet edilen bir tarikat.

Haydariyye tarikatının kurucusu olarak kabul edilen Kutbüddin Haydar'ın müridleri genellikle rind ve kalendermeşrep kişilerdi. Bu temayüldeki dervişlerin bir kısmı Cemâleddîn-i Sâvî'ye (ö. 630/1232-

33) bağlanarak Cevlekîyye diye bilinen tarikatı meydana getirirken aynı meşrepte olup Horasan bölgesinde yaşayan dervişler Haydariyye (Haydariyân) tarikatını oluşturmuşlardır. Kazvin yakınlarındaki Sâve'de doğup Suriye'de faaliyet gösteren Cemâleddîn-i Sâvî ile Kutbüddin Haydar arasında herhangi bir yakınlık bulunmadığı halde yaşama tarzlarının birbirine benzemesi sebebiyle biri Kalenderîyye'nin Haydariyye, diğeri de Cevlekîyye kolunun kurucusu olarak kabul edilmiştir.

Kutbüddin Haydar ve dervişleri hakkında bilgi veren kaynaklar Haydar'ın sakallarını kesip bıyıklarını bıraktığını, Haydarî dervişlerin ise kulaklarına, bileklerine, boyunlarına, ayaklarına, hatta cinsiyet organlarına demir halkalar taktıklarını, bunların yersiz yurtsuz gezginci dervişler olduklarını, yalınayak dolaştıklarını, sırtlarına keçeden yapılmış bir abâ, başlarına keçe külâh giydiklerini bildirir. Bu dervişlerden bazıları daha sonraki dönemlerde esrar gibi uyuşturucu maddeler de kullanmışlardır. Cevlekiler adı da verilen Kalenderler'de çârdarb (saç, sakal, kaş ve bıyıkları tıraş etme) esas olduğu halde Haydarîler bıyıklarını kesmek suretiyle onlardan ayrılırlardı. Kutbüddin Haydar ve dervişleri, melâmet ehlinde de görülen bazı garip söz ve davranışlarının dışında diğer Sünnî tarikatlara mensup dervişlerden farklı değillerdi.

Haydarîler, kısa zamanda İran'ın diğer bölgeleriyle Türkistan, Hindistan ve Anadolu'ya kadar çok geniş bir alana yayılmışlardı. Nizâmeddin Evliyâ'nın (ö. 725/1325) *Fevâ'idü'l-lu'âd* adlı menâkıbnâmesinde o çağda Hindistan'da Haydarî dervişlerin bulunduğu anlatılmaktadır. 929'da (1523) yazdığı *Menâkıb-ı Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân* adlı eserinin Haydariyye'ye ayırdığı bölümünde, o dönemde Anadolu'da bulunan Haydarî dervişlerini genişçe tasvir eden Vâhidî'nin verdiği bilgiye göre Haydarî dervişlerinin bıyıkları dudaklarını örtmekte, at sineğine benzeyen yüzlerinde sülûk gibi uzanan bıyık uçları çenelerine indikten sonra kıvrılarak kulak dibine kadar uzanmaktadır. Başlarında bir tutam saç, kulaklarında kalaydan bir küpe, boyunlarında tavk-ı Haydarî denilen demir halka, ayaklarında zincir vardır. Yanlarında bir çan asılı olup raksettikleri zaman acayip sesler çıkarır, yarı çıplak dolaşırlar. Haydarîler'in kılık ve kıyafetlerinin yorumunu yapan Vâhidî bunların her birinin simgesel bir değeri olduğunu belirtir. Tecerrüd ehli olduklarını söyleyen Haydarîler'in boyun-

larındaki halka Haydar'ın (Hz. Ali veya Kutbüddin Haydar) kulu olduklarına, başlarındaki bir tutam saç, rakibini mağlûp eden bir pehlivan gibi nefislerini yenmiş olduklarına, kulaklarındaki halka (küpe) her söze kulak vermediklerine, ayaklarındaki zincir bâtil yolda yürümediklerine, cinsiyet organlarına taktıkları halka iffetli olduklarına işaret eder. Açlıkla nefislerini karınca haline getirdiklerini söyleyen Haydarîler yüzü ayna gibi kabul ettikleri için sakallarını tıraş eder, fakat Haydar bıyıklı olduğu için bıyıklarını kesmezler. Yanlarına astıkları küçük çanlar dervişlerin birbirinden uzak düşmemeleri ve aralarındaki irtibatı korumaları içindir. Diğer tarikat mensuplarının namaz kılmalarına, oruç tutmalarına ve evrâd okumalarına karşılık Haydarîler niyazla meşgul olduklarını, cehennem azabı akla gelince de Allah'ın affına ve lutfuna güvendiklerini söylerler. Haydarîliğin Horasan'da ortaya çıkışından üç asır sonra Vâhidî'nin Anadolu'da gördüğü Haydarîler şüphesiz Haydarîliğin değişime uğramış ve bozulmuş bir şeklini temsil ediyorlardı. Bunların, genellikle köylerde ve şehirlerin kenar mahallerinde vakit geçirdikleri, belde belde dolaştıkları, yollarda rastladıkları zengin yolcuları soydukları, bazan öldürdükleri, hatta birtakım sapık ilişkileri âdet edindikleri kaynaklarda kaydedilmekle beraber Haydarîler'le öbür tarikat mensupları arasında çatışmaların çıktığına dair elde bir belge yoktur. Bu da bahsedilen kötü âdetlerin yaygın olmadığını gösterir.

Şiîliğin İran'da yaygınlaştığı yıllarda Haydarîler halkın kendilerine iyi gözle bakmadığını ve faaliyetlerinin zorlaştığını görünce Şiîliğe meylenmişler, bu da onların İmam Mûsâ el-Kâzım'ın soyundan gelen Kutbüddin Haydar-ı Tûnî'nin (ö. 830/1426) müridleriyle karıştırılmasına sebep olmuştur. Ancak bu durum sadece İran'daki Haydarîler için söz konusudur. Başta Tebriz olmak üzere İran'ın birçok şehir ve kasabasında Şiî Haydarîler'le Sünnî Ni'metullâhîler arasında Safevîler zamanında başlayan kavgalar ve çekişmeler Kaçarlar'ın son dönemine kadar sürmüştür. Bu kavgalar, özellikle âşûrâ gününde ve on muharrem gibi Şiîler'ce âyinler düzenlenen günlerde şiddetlenirdi. Safevîler'in genel olarak tarikatlara ve mutasavvıflara karşı olmaları Haydarîler'in takibata uğramasına sebep olmuştur. Şah Abbas günah sayılan kötü işlerle meşgul olduklarını ileri sürüp Haydarîler'in Tebriz'deki tekkesini kapatmıştı.